

Per un sistema general de la deontologia periodística

Josep Maria Casasús i Guri

Resum

La deontologia periodística es planteja en general com un repertori de faltes i infraccions que es relacionen amb l'activitat dels mitjans de comunicació i dels professionals que hi treballen. Cal superar aquesta deontologia de les faltes, passiva, restrictiva i reduccionista, per posar una atenció preferent i prèvia en una deontologia o una ètica dels valors, activa, mobilitzadora i motivadora. Aquest objectiu ètic s'inscriu en el conjunt de propostes regeneradores del concepte mateix de periodisme, de les seves funcions i dels seus deures de responsabilitat social i solidària en el marc dels reptes propis de la nova era digital. L'article tracta de l'objectiu de treballar sobre bases teòriques sòlides en la formulació d'un sistema vertebrat de la deontologia periodística. És una proposta d'ordenació general sistemàtica de la deontologia del periodisme, inspirada en les metodologies experimentades per la llarga tradició teòrica i conceptual d'altres disciplines humanístiques, entre les quals destaca el dret, àmbit del coneixement amb el qual la deontologia manté munió d'analogies, afinitats i vincles doctrinals i pràctics. L'article fa aportacions originals a una perspectiva articuladora de les diverses tipologies de la disciplina, tant en el vessant de la deontologia doctrinal com en el de la deontologia positiva, les seves diverses divisions taxonòmiques i la regulació específica de l'ordre de prelación en l'aplicació de normes en matèria de deontologia procedimental.

PARAULES CLAU: deontologia, ètica, periodisme, valors, normes, procediments.

Towards a general deontological code for the media profession

Abstract

Media deontology is generally held to be a repertoire of errors and offenses that are associated with the communication media and its professionals. This passive, restricti-

ve and reductionist deontology needs to be overhauled and replaced by a new set of active, mobilising and motivating ethical values. This ethical objective is one of the proposals aimed at renewing the very concept of journalism, its functions and duties of social responsibility and solidarity within the frame of the challenges brought about by the new digital era. The article proposes building on well-established theoretical foundations to formulate an interconnected system of media ethics. Moreover, it suggests a general and systematic structuring of media ethics, inspired by methodologies that have been tried and tested in the extended theoretical and conceptual tradition of other humanistic disciplines, notably law, a field of knowledge with which deontology has many doctrinal and practical affinities, analogies and associations. This article makes new contributions to a coordinated perspective of the diverse typologies of the discipline, both in terms of doctrinal deontology and of positive deontology, its diverse taxonomic divisions and the specific regulation of the order of priority in the application of rules in matters of procedural deontology.

KEYWORDS: deontology, ethics, journalism, values, rules, procedures.

Cal plantejar fites i perspectives transformadores respecte a l'actual concepció de la deontologia periodística.¹ Cal formular-les a partir de dos objectius: 1) elevar la deontologia per damunt dels simples repertoris de faltes professionals per situar-la en l'estadi d'una ètica dels valors (és a dir, posar una deontologia dels valors per davant d'una deontologia de les faltes), i 2) dotar la deontologia d'una coherència i d'una pràctica que regenerin el mateix concepte de periodisme davant dels reptes de l'era digital.

La deontologia periodística està integrada avui per un conjunt invertebrat i inconnex de principis, criteris, normes i recomanacions formulades en documents de categoria i abast diversos.

Per tal que aquest conjunt sigui operatiu, tant en el camp de la praxi ètica professional com en la programació docent d'aquesta matèria, en la recerca acadèmica i en la crítica transformadora, és oportú sotmetre'l a una prova d'ordenació general sistemàtica inspirada en les metodologies experimentades per la llarga tradició teòrica i conceptual d'altres disciplines humanístiques, entre les quals destaca el dret, àmbit del coneixement amb el qual la deontologia manté unió d'analogies, afinitats i vincles doctrinals i pràctics.

Noves aproximacions a conceptes i definicions fonamentals

Amb el terme *deontologia*, derivat del grec *déon* (el deure, allò que cal fer), ens referim a l'estudi i al tractament dels drets i deures específics de l'exercici

d'una professió, i en definitiva, a l'ètica aplicada a l'àmbit d'activitat afectat per una pràctica facultativa determinada.

Amb la paraula *ètica*, derivada del grec *ethos* (doctrina dels costums), invoquem la ciència filosòfica que investiga i estudia les valors, la vida i la conducta humanes en la seva dimensió pública i social.

Amb el vocable *moral*, derivat del llatí *mos-moris* (conducta), anomenem la disciplina filosòfica o teològica, segons els casos, que tracta de les accions humanes amb un accent especial en la consciència individual.

D'acord amb aquestes definicions prèvies, el concepte de deontologia també sol denominar-se sovint en la literatura especialitzada amb locucions equivalents emprades com a sinònims: ètica professional (Brajnovic, 1969) o ètica aplicada (Victoria Camps en el pròleg a *Ética y periodismo*, Aznar, 1999), per esmentar només autors del nostre àmbit cultural que han tractat aquesta matèria en la seva projecció sobre l'activitat periodística.

Les relacions amb el dret dins l'Estat espanyol

La deontologia i el dret, especialment en la seva branca penal, comparteixen perspectives sobre l'activitat humana i fórmules per regular-la i tractar-la, tot i que es diferencien per la diversa naturalesa dels fenòmens que són objecte de la seva atenció preventiva, correctora o sancionadora. Es diferencien, entre altres coses, per la diversa intensitat en els tractaments aplicats a la garantia dels valors i el béns protegits o emparats pels principis i normes de sengles àmbits. En el cas de la deontologia, són tractaments i mesures d'ordre ètic. En el cas del dret, són tractaments i mesures d'ordre jurídic.

És evident la primàcia pràctica del dret sobre la deontologia, sobretot en els règims democràtics, dotats conseqüentment d'un ordenament legal legítim, representatiu i participatiu. Ho ha resumit així la catedràtica Victoria Camps: «El papel que le es dado ejercer a la ética en las sociedades liberales o en los estados de derecho no es el de sustituir a la ley, sino más bien el de ayudar a su justo cumplimiento y aplicación. La ética nos habla, en efecto, de unas normas que no son leyes, de una responsabilidad que no es la jurídica, de un control que no es heterónomo sino autónomo.»²

Atesos, tanmateix, els segments de contacte entre dret i ètica, és raonable que el sistema de la deontologia examini prèviament, en el nostre cas, aquells conceptes i figures del dret positiu vigent a l'Estat espanyol que es vinculen de manera més directa amb l'exercici del periodisme i amb l'activitat pública comunicativa, entesa en un sentit ampli que abasta tot el procés: des de les fonts informatives fins a la recepció pel públic, passant per totes les fases d'intermediació (agències, gabinets, premsa, ràdio, televisió, Internet).

Hi ha d'antuvi dos conceptes fonamentals proclamats per la Constitució espanyola de 27 de desembre de 1978. Es tracta del dret a la llibertat d'expressió i el dret a la informació, inclosos ambdós a l'article 20.1, *d* i *a*, del text de més rang jurídic del nostre ordenament democràtic actual. En segon lloc, cal atendre un corpus integrat per quatre disposicions legals d'alt rang derivades de la mateixa Constitució i regulades per sengles lleis orgàniques. Em refereixo al dret a l'honor, a la intimitat i a la imatge pròpia (articles 18.1 i 20.4 de la Constitució i Llei orgànica 1/1982, de 5 de maig de 1982); al dret de rectificació (Llei orgànica 2/1984, de 26 de març de 1984); a la protecció de la joventut i de la infantesa (article 20.4 de la Constitució i Llei orgànica 1/1996, de 15 de gener de 1996), i la clàusula de consciència dels periodistes (article 20.1 *d* de la Constitució i Llei orgànica 2/1997, de 19 de juny de 1997).

Mereix una referència especial el concepte del secret professional dels periodistes que esmenta l'article 20.1 *d* de la Constitució espanyola vigent però que no ha estat desplegat encara en una llei que el defineixi i el reguli de manera específica.

Deixo constància finalment de dues figures del dret penal la naturalesa o l'abast de les quals afecta de manera molt particular una acció periodística distorsionada o perversa: la calúmnia (articles 205, 206 i 207 del Codi penal) i la injúria (articles 208 a 216 del Codi penal).

La deontologia, altrament, pot contribuir a completar, complementar o matissar aspectes de l'aplicació del dret mitjançant l'exercici del valor ètic de l'equitat, entesa com l'adaptació de la norma a cada cas concret, més enllà d'una aplicació rígida o indiscriminada de les lleis i dels procediments judicials.

Ordenament dels criteris deontològics

Tal com he enunciat d'antuvi, cal fugir de l'error reduccionista que limita l'abast de la deontologia periodística a un simple repertori d'obligacions pràctiques, amb la seva enumeració corresponent de faltes, infraccions i incorreccions. El progrés integral del periodisme imposa, ben al contrari, maldar per un compromís actiu i mobilitzador impulsat pels valors ètics que l'evolució democràtica ha anat projectant sobre la progressiva legitimació històrica de l'activitat periodística.

El valor de la llibertat té una primacia, si més no històrica. Cal no oblidar que el naixement de la premsa moderna s'enregistrà en el marc conceptual de l'ètica de la llibertat. Un dels textos més antics sobre una incipient teoria de la premsa, l'escrit per Joncières el 1837 per a una obra enciclopèdica,³ remarca la relació original entre periodisme i llibertat: «El diari nasqué de la llibertat de discussió, la qual devem, com totes les llibertats, a la revolució de 1789. El diari aparegué quan hom proclamà la llibertat d'opinió.»

A l'alba de la premsa moderna, la llibertat era el valor que mobilitzava l'exercici del periodisme a favor d'allò que avui anomenem una *ètica activa i expansiva*. Joncières ho va exposar en aquests termes: «El diari és el sentinella avançat de l'opinió pública. El diari és el que dóna el primer crit d'alarma; el diari denuncia els abusos, esclareix les discussions per a l'examen, proclama la veritat i obliga el Govern a seguir el camí constitucional.»

El professor Pinto de Oliveira va descriure així, l'any 1987, l'esperit fundacional del periodisme en els primers anys de la seva història: «El món de la premsa, especialment els professionals, els periodistes, tendeix a veure en la llibertat la valor per excel·lència, gairebé l'única. Ells veuen la llibertat de premsa com la condició de la salut de la vida social, mancats encara de la perspectiva d'una visió més completa del fenomen. Aquesta posició inicial esdevindria determinant per a l'avenir. Encara avui en dia, alguns autors i alguns corrents doctrinals no invoquen altra escala de valors que la d'una ètica de la llibertat»⁴ (Pinto de Oliveira, 1987).

Les tendències acadèmiques més avançades en matèria de deontologia periodística en l'àmbit de les cultures neollatines han reforçat, no podia ser altrament, el principi de llibertat d'expressió i de comunicació com una pedra fonamental de l'escala de valors ètics i com a criteri previ per a l'ordenament del sistema, combinat amb la potenciació de la responsabilitat social com a element equilibrador del sistema (Alsius, 1998; Bertrand, 1997; Casasús, 1994; Vázquez, 1999).

Els arguments a favor de la llibertat de premsa es desplegaren, si abans no, des del segle XVII a Anglaterra, amb el pronunciament del poeta John Milton a favor de la llibertat d'imprimir sense autorització ni censura, i amb el pensament empíric del filòsof John Locke, i llur influència posterior en el revisionisme de Mirabeau i en els corrents emergents de les revolucions liberals francesa i nord-americana.

La proclama de Mirabeau, el 1788, és representativa de la força fundacional de la llibertat en la configuració del sistema periodístic: «Que la primera de les vostres lleis consagri per sempre la llibertat de premsa, la llibertat més inviolable, la més il·limitada, la llibertat sense la qual mai més no seran atorgades les altres». D'acord amb aquestes idees, les llibertats en la comunicació apareixen, amb més o menys intensitat i desplegament argumentatiu, i en totes les seves dimensions, tant en els textos fundacionals de la independència americana com en la Declaració dels Drets de l'Home i del Ciutadà promulgada per l'Assemblea constituent francesa de 1789.

L'esperit de la naixent llibertat de premsa impulsà una mena de periodisme que fou hegemònic en el segle XIX. Configurà l'etapa històrica anomenada *periodisme doctrinal o ideològic*, en la qual s'entaularen les grans batalles dialèc-

tiques de la modernitat en el camp de la política, l'economia, la ciència, la religió i el pensament. A partir de la llibertat de premsa, concretada de manera material en la llibertat d'empresa, es desplegaren altres conceptes del sistema de garanties democràtiques que completaven el quadre de les bases del progrés humà i social: el dret a la llibertat d'expressió i el dret a la informació. La doctrina monista sosté que ambdós drets són indestruïbles i universals. La doctrina dualista, en canvi, argumenta que mentre que el dret a la llibertat d'expressió no admet cap mena de limitació, el dret a la informació està sotmès a l'*exceptio veritatis*: només pot ser objecte d'aquest dret la informació veraç.

Cal remarcar que el dret a la informació té dos vessants: l'actiu (el dret a emetre) i el passiu (el dret a rebre). L'any 1952, la Comissió de Drets Humans de les Nacions Unides elaborà i aprovà l'article del Codi de drets humans relatiu a la llibertat d'expressió d'acord amb la fórmula ja enregistrada en molts textos constitucionals d'estats democràtics i proclamada a escala mundial per la Declaració Universal dels Drets Humans de 1948.

La llibertat és una valor fonamental que cal que preservi i fomenti la deontologia periodística més enllà que sigui un dret universalment reconegut i d'obligada observança per imperatiu legal democràtic. També ho és, no cal dir, la justícia, entesa en la seva accepció general de principi essencial del sistema social, i no, és clar, en un sentit pràctic desnaturalitzat que degenera en la censurable escenificació dels blasmats «judicis paral·lels» en els mitjans de comunicació de massa.

No hem de confondre pas una ètica del deure dels periodistes respecte a les valors de la justícia amb la pretensió d'actuar com a justiciers improvisats, immunes, amb patent de cors. La valor de la justícia que ha de prevaldre en el sistema de la deontologia periodística és el descrit pels pares fundadors del pensament humanista europeu (Plató, Aristòtil) i per alguns pares fundadors del pensament democràtic modern (Hobbes, Locke, Stuart Mill).⁵

La recerca més novella sobre les tendències en l'elaboració de codis deontològics per a periodistes fa palès que una bona part de les obres sobre ètica de la informació s'inspiren en el filòsof John Rawls com a punt de referència en el moment de formular els criteris teòrics sobre el concepte de justícia aplicada a l'exercici professional de la comunicació.⁶ Els principis de Rawls, tributaris de la tradició contractual de Hobbes i Locke, dibuixen una concepció de radicalitat liberal sobre el concepte de justícia. És un concepte de justícia que relliga amb el de la igualtat des de les primeres proclames de la Revolució Francesa, però també amb el de la fraternitat, terme amb velles connotacions que avui sembla correspondre's amb les definicions de la valor de la solidaritat.

A mesura que avançava la modernitat, ben entrat ja el segle XIX i fins a la segona meitat del segle XX, les valors fonamentals de l'ètica periodística solien

quedar reduïdes a la fórmula trinitària de llibertat, justícia i veritat. Dins l'escala de les valors sobre les quals cal aprofundir en l'etapa actual del periodisme, hom pot constatar que del concepte de justícia s'ha emancipat, i ha pres una dimensió específica, el principi de solidaritat. És la nova valor pròpia de l'era digital i de les tendències socials i culturals que anomenem *postmodernitat*.

La valor emergent de la solidaritat es va gestar, segons el professor Pinto de Oliveira, en la transició operada pel pensament periodístic des del predomini de les idees d'una ètica de la llibertat devers una ètica de la responsabilitat social.

La valor de la justícia representà un correctiu de progrés aplicat a la valor de la llibertat, de la mateixa manera que la valor de la solidaritat, potenciada per la responsabilitat, representa un correctiu de concreció a la valor de la justícia.

Dins el sistema de l'ètica periodística, la solidaritat és un valor equivalent al concepte d'equitat en l'àmbit de l'administració institucional de la justícia. La solidaritat i l'equitat perfeccionen respectivament la justícia social i la justícia administrada en accentuar la dimensió humana dels fenòmens afectats pel periodisme, d'una banda, i pel dret, de l'altra.

Segons Pinto de Oliveira, durant el segle xx es forma en l'opinió pública «una moral viscuda pels periodistes i els lectors a partir d'una reflexió ètica sobre la comunicació social». La desclosa d'aquest fenomen de mutació general fou provocada per l'impacte en les consciències de la Segona Guerra Mundial.⁷

Deia el professor de Friburg que la combinació llibertat-responsabilitat s'obre d'alguna manera a la consideració de tot un sistema de valors que constitueixen els ideals imperatius, els principis normatius suprems de la comunicació social.⁸

La llibertat perfeccionada per la responsabilitat social exigeix competències professionals i qualitats humanes en cada font informativa, en cada periodista i en cada usuari dels mitjans de comunicació en el marc d'un plantejament teòric que denomino *ètica integral de la comunicació*.

La responsabilitat social, que al cap i a la fi pren carta pròpia de naturalesa en la valor de la solidaritat, exigeix també, com diu Pinto de Oliveira, la seva inserció lúcida i activa en un sistema de comunicació en el qual la llibertat ha de manifestar-se i consolidar-se en el propòsit ferm de vetllar per una informació posada de manera lleial al servei del públic.⁹

En la meua proposta per una deontologia dels valors que superi una simple deontologia de les faltes, la solidaritat és la valor més completa i més complexa, la valor en la qual s'integra el compromís periodístic de promoure la pau, la vida, els drets humans, el progrés integral de les persones, l'alliberament nacional, la diversitat cultural i el suport als processos de democratització o d'aprofundiment democràtic, de resolució de conflictes, de lluita contra la fam i de desenvolupament dels pobles. Es tracta, en definitiva, de preceptes ètics actius,

positius i mobilitzadors que sovint han estat bandejats per una atenció centrada només en les limitacions deontològiques en els exercicis d'informar i d'opinar.

Són preceptes que figuren en dos dels instruments de més abast territorial que regulen l'ètica i la deontologia dels periodistes d'arreu: els Principis internacionals de la UNESCO sobre ètica del periodisme (de 21 de novembre de 1983), i la Resolució 1003 del Consell d'Europa sobre ètica del periodisme (d'1 de juliol de 1993).¹⁰ Cal observar que aquests dos instruments rellevants del sistema de la deontologia periodística es configuren en l'etapa de ple creixement de la nova ètica de la solidaritat, que obre horitzons més amplis a l'antiga ètica de la llibertat.

L'esmentat document de la UNESCO inclou la declaració següent en el seu article 8: «El vertader periodista defensa els valors universals de l'humanisme, en particular la pau, la democràcia, els drets de l'home, el progrés social i l'alliberament nacional, i respecta el caràcter distintiu, el valor i la dignitat de cada cultura, així com el dret de cada poble a escollir de manera lliure i desenvolupar els seus sistemes polític, social, econòmic o cultural». I afegeix: «El periodista participa també de manera activa en les transformacions socials orientades devers una millora democràtica de la societat i contribueix, mitjançant el diàleg, a establir un clima de confiança en les relacions internacionals, de manera que afavoreixi sempre la pau i la justícia, la distensió, el desarmament i el desenvolupament nacional. Pertoca al periodista, per ètica professional, conèixer les disposicions existents sobre aquest tema i que contenen les convencions internacionals, declaracions i resolucions.» En conseqüència, l'ètica en el periodisme no pot ser passiva ni coercitiva. L'ètica del periodisme cal que sigui, sobretot, engrescadora i mobilitzadora, activa, progressista i expansiva.

L'abans esmentat document de la UNESCO, instrument que renova la declaració de 1978 formulada pel mateix organisme, finalitza amb aquesta exhortació: «El periodista té el deure particular de promoure la democratització de les relacions internacionals en el camp de la informació, salvaguardant i animant de manera notable les relacions pacífiques i amicals entre els pobles i els estats».

La Resolució de l'Assemblea parlamentària del Consell d'Europa, també esmentada abans, desplega aquests principis amb les precisions següents: «En les nostres societats s'esdevenen a vegades situacions de tensió i conflicte generades per la pressió de factors com el terrorisme, la discriminació de les minories, la xenofòbia o la guerra. En aquestes circumstàncies els mitjans de comunicació tenen l'obligació moral de defensar els valors democràtics: el respecte de la dignitat humana i la resolució dels problemes a través de mitjans pacífics i tolerants. En conseqüència, cal oposar-se a la violència i al llenguatge de l'odi i l'enfrontament, i rebutjar qualsevol discriminació per motius de cultura, sexe o religió.» Aquest deure no eximeix, tanmateix, d'informar sobre els conflictes.

Ben al contrari. També és un deure principal dels periodistes no amagar la realitat de les situacions i dels fets de violència.

La valor que travessa de manera transversal tot el sistema periodístic és, sense cap mena de dubte, el de la veritat. Sobre la veritat en periodisme s'han entaulat, no gensmenys, els grans debats acadèmics plantejats a propòsit, principalment, del concepte d'objectivitat professional i del principi de veracitat periodística.

Una recerca sobre la història de l'objectivitat en el periodisme podria aportar-nos, doncs, elements substancials per al tractament dels problemes derivats de la cerca de la veritat informativa¹¹ a la qual pot aspirar de manera raonable la pràctica periodística, veritat que cal distingir de les definicions de veritat explorades des dels àmbits de la filosofia, de la metafísica en particular, i de la teologia.

Una primera hipòtesi de treball per a una aproximació a la història de l'objectivitat periodística és aquella que sosté que la noció a la qual s'ha eludit tradicionalment en el segle XX amb el terme *objectivitat* equival als conceptes de neutralitat, imparcialitat, independència o equilibri (*balance*) o fins i tot honradesa, rigor o cura (*accuracy*), vocables que trobem en la teoria i en la pràctica periodístiques de les primeres etapes de la premsa i en la literatura especialitzada actual.

L'apel·lació a la imparcialitat s'incorpora a la retòrica del periodisme des del naixement de la premsa.¹² L'any 1640, en el subtítol de capçalera del *Mercurius Civicus* hom ja esmenta la imparcialitat, paraula condensadora de significats ètics que apareix vinculada a les successives iniciatives enregistrades a l'obra de Stephens.¹³ L'any 1702, *Daily Courant* proclama el compromís d'imparcialitat, i al·ludeix a l'equilibri (*balance*) com a mesura d'aquesta imparcialitat. En la declaració de principis inicial del *London Mercury* (1719) hom invoca la veritat i el compromís d'evitar la parcialitat.

El discurs sobre la veritat com a principi rector del periodisme, ja emergent a final del segle XVII, centra la dissertació de l'autor de la primera tesi doctoral, llegida a Leipzig l'any 1690 per Tobies Peucer.¹⁴ Ponderava aquest autor alemany, a l'alba de la història de la premsa, la voluntat de l'escriptor de periòdics per mantenir la credibilitat i «l'amor a la veritat». «No sigui cas» —deia— «que, pres d'un afany partidista, hi barregi temeràriament quelcom de fals o escrigui coses insuficientment explorades sobre temes de gran importància».

Per afermar aquest punt de vista, Peucer citava el llibre II de *De oratore* de Ciceró: «Qui ignora que la primera llei de la història és que no gosi dir res de fals; després, que no li manqui coratge per dir res que sigui ver; que no hi hagi cap sospita de parcialitat en escriure, ni cap aversió?». Afegia Peucer que, per aquesta raó, «Polibi, un escriptor molt rigorós de l'antiguitat, quan hagué d'es-

criure sobre les gestes d'Escipió a Hispània, marxà cap a aquells països llunyans perquè res de fals no esquitxés la seva història».

Tot i que Peucer sostenia que els grecs no eren tan curiosos respecte al concepte de veritat com ho eren els romans, en l'ètica d'Aristòtil trobem una argumentació raonada sobre la veracitat relligada al concepte de justícia.¹⁵

Tant els primers tractadistes de periodisme com les escoles més novelles sobre aquesta matèria posen el problema de la veritat en el centre dels debats sobre l'ètica professional. En el món acadèmic espanyol vinculat als estudis de periodisme han destacat les controvèrsies entre l'anomenada «escuela de la Complutense», liderada pel catedràtic capdavanter José Luis Martínez Albertos, i caracteritzada per la seva confiança en la capacitat dels periodistes per oferir una versió de la veritat sense esclatxes; i en contraposició a aquesta, un sector de l'escola catalana de periodística (Gomis, Borrat, Casasús), els plantejaments crítics de la qual enllacen d'alguna manera amb les posicions de l'anomenat *constructivisme radical* vinculat a la teoria alemanya contemporània en estètica de la recepció i a l'escola de Palo Alto a partir de les aportacions de la lingüística, la sociologia, la psicologia i la biologia cognitiva.¹⁶

Posar en dubte la pròpia percepció de la realitat ens exigeix ser diligents, curiosos, exigents, tossuts en la recerca de la veritat. No conformar-se amb la pròpia observació personal com a única font d'accedir a la realitat dels fets no és semblar l'escepticisme entre els estudiants i els professionals. Ben al contrari, pensar que no cal contrastar dades perquè hem accedit directament a un esdeveniment esperona, això sí, la presa, el conformisme, la desídia i les rutines acomodaticies. L'objectivitat, diuen en definitiva i en síntesi Apel, Rorty i Lyotard, s'assoleix mitjançant el consens de subjectivitats.

El professor portuguès Manuel Maria Carrilho,¹⁷ amb el qual vaig participar en reunions de deixebles de Perelman, ha sostingut que «la veritat, com la vàlida intersubjectiva del coneixement, *pressuposa* l'accés a un consens que hom obté per la via argumentativa».

Unes propostes relacionades amb la taxonomia deontològica

Un primer pas en la sistematització de l'ètica periodística ens aconsella optar per una classificació general basada en la naturalesa del fonament deontològic. En aquest sentit proposo manllevar de la teoria del dret la distinció entre deontologia doctrinal o natural i la deontologia positiva o codificada, una classificació general que ens permet acotar el treball bàsic en recerca teòrica.

La deontologia doctrinal o natural (deontologia fonamental, segons Bertrand)¹⁸ és aquella que ordena i descriu els principis aplicables en funció dels principis de l'ètica i la moral.

La deontologia positiva o codificada (Bertrand¹⁹ l'anomena *deontologia quotidiana*) és aquell vessant que sistematitza els principis doctrinals o naturals que són acollits en codis, estatuts, llibres d'estil i altres instruments reguladors o autoreguladors.

A partir d'aquesta dicotomia proposo nous plantejaments que corresponen a les dues perspectives. Dins la deontologia doctrinal em sembla interessant d'explorar les possibilitats per a la recerca i la docència que ens pot obrir una classificació de l'atenció als problemes deontològics periodístics enfocada des de dos punts de vista relacionats amb l'interès social afectat. En aquest sentit podríem distingir entre una deontologia de l'*interès públic* i una deontologia de l'*interès del públic*. És una dicotomia que es pot expressar també mitjançant els conceptes i termes, d'arrel kantiana i manllevats pel marxisme, que emprà el professor finlandès Kaarle Nordenstreng.²⁰ L'*interès públic* correspondria al fenomen sociològic que fa referència a les «necessitats informatives objectives» (allò que el públic *ha de saber*). L'*interès del públic* correspondria al fenomen sociològic que anomena «necessitats informatives subjectives» (allò que el públic *vol saber*).

En l'àmbit de la deontologia teòrica també es poden explorar les virtuts d'una distinció dicotòmica que consisteix a tractar de manera diferenciada un cas deontològic segons situem el nucli del problema en un enfocament des d'una deontologia objectiva (el producte, el resultat del treball periodístic) o des d'una deontologia subjectiva (el comportament del periodista, les seves accions o omissions, la seva responsabilitat dolosa o culposa).

En el camp de la deontologia doctrinal també convido a debatre la meua teoria de l'ètica integral del periodisme. Al meu entendre, a diferència de les ètiques aplicades a l'exercici de la medicina o del dret, la deontologia periodística no afecta només la relació bilateral i individual entre el professional i el seu client.

L'ètica del periodisme afecta integralment tot el procés de la comunicació i tots els seus agents, des de les fonts informatives fins al públic. Els garants ètics del sistema, els responsables últims del circuit comunicatiu, som els periodistes. Cal que això quedi clar. Però cal demanar també un capteniment ètic als altres agents del cercle (les fonts i el públic). Cal exigir a les fonts eventuals on s'abeuren els periodistes de manera directa (polítics, empresaris, científics i dirigents esportius, entre altres) que no contaminin i que no enterboleixin la informació que ens subministren.

Cal advertir al públic, als receptors, a la societat, que també és responsable del comportament ètic del sistema comunicatiu. En una economia lliure de mercat i en un sistema polític democràtic, la qualitat ètica del contingut la determinen en bona part les preferències que mostren els consumidors de mitjans a l'hora de comprar determinats diaris i revistes, d'accedir als diversos continguts

digitals, de veure certs programes de televisió i d'escoltar espais radiofònics. Les lleis del mercat imposen als editors i a les emissores estils de contingut amb les seves corresponents conseqüències ètiques.

En el domini de la deontologia positiva proposo també una classificació tipològica en la qual podem distingir entre una deontologia general (aquella que és comuna a totes les manifestacions de l'activitat professional periodística) i una deontologia especial (dividida en tres: una deontologia específica dels diferents gèneres periodístics, una deontologia específica dels diversos mitjans i una deontologia de les diverses matèries, com ara política, esports, economia o espectacles).

Exposaré només en detall una particular hipòtesi de treball que he desplegat respecte a la deontologia del gènere, hipòtesi vinculada justament a la teoria de la intencionalitat que ha desplegat des de 1978 el professor José Luis Martínez Albertos.²¹

La meua proposta d'avançar en l'estudi diferenciat dels gèneres periodístics en relació amb la deontologia ens obliga a trencar amb la idea d'una deontologia única i rígida, indiscriminada, aplicable sense matisos a totes les manifestacions i modalitats pragmàtiques del periodisme.

El nucli conceptual per a aquesta apreciació específica d'una deontologia plural i heterogènia, no uniforme, recolza per part meua en aquesta argumentació: hom no pot aplicar els mateixos principis i les mateixes regles als missatges no intencionals (aquells substanciats mitjançant els gèneres informatius o narratius) que als missatges intencionals (aquells substanciats mitjançant els gèneres d'opinió o argumentatius), segons la formulació del professor Martínez Albertos.

Segons el meu parer, en el primer gran bloc, l'afectat per la deontologia de «l'acte professional no intencional» (l'informatiu), són aplicables de manera expressa els principis ètics de la veracitat i la imparcialitat. D'acord amb el mateix raonament, el segon gran bloc, l'afectat per la deontologia de «l'acte professional intencional» (l'argumentatiu), són aplicables de manera específica els conceptes ètics vinculats als conceptes de coherència, de sinceritat i de respecte a la dignitat i a les idees d'altri.

Per la mateixa raó, la clàusula de consciència, en la seva dimensió ètica, no pot ser invocada davant d'un acte informatiu. El periodista no pot negar-se a informar sobre qüestions la naturalesa de les quals afectin la seva sensibilitat personal o a les seves conviccions, idees o desitjos.

En canvi, sí que és procedent invocar èticament —i també jurídicament, a Espanya— la clàusula de consciència quan el periodista és obligat a opinar (per exemple, en un article editorial) mitjançant arguments que irriten les seves conviccions personals.

No cal dir que hi ha principis comuns a aquestes dues manifestacions generalògiques contraposades del periodisme. És el cas d'aquelles situacions relacionades amb la deontologia que afecten la defensa dels drets de les persones. Són, entre altres, el respecte a la intimitat i l'honor; la protecció dels menors; la condemna de les discriminacions per motius de sexe, raça, nivell social o creences; el tractament de la violència, la promoció de la pau i dels drets humans.

També són comuns a tots els gèneres periodístics alguns aspectes de la deontologia dels actes professionals, com són, poso per cas, els relacionats amb la violació del secret professional, la utilització de mitjans il·legítims per obtenir informació, el plagí, la corrupció, la publicitat encoberta, l'explotació personal d'informació privilegiada o no abstenir-se en casos de conflicte entre els interessos personals i l'interès públic.

Una proposta relacionada amb la deontologia procedimental

Entre les meves propostes de classificació de categories en deontologia positiva hi ha la de distingir una deontologia substantiva i una deontologia procedimental.

La deontologia substantiva inclou dues menes de fonts: les fonts directes (normes i regles contingudes en codis, estatuts i llibres d'estil) i les fonts suplementàries, que poden ser acadèmiques (tractats, manuals, articles en revistes científiques, ponències de congressos) o empíriques (recomanacions d'òrgans d'autoregulació, dictàmens d'experts, cròniques de defensors del lector).

El sistema de la deontologia periodística cal completar-lo amb criteris d'ordenació que atenguin al procediment i, en especial, a la prelación de fonts aplicables a cada cas concret. Pel que fa a aquest vessant de la deontologia, que anomeno *deontologia procedimental*, treballa a partir de la proposta personal d'establir un sistema específic de repertori i de fonts diferent de l'aplicat en dret processal.

En l'àmbit del dret positiu, la norma de jurisdicció general és preferent sobre la que té una jurisdicció particular. Els tractats internacionals i les constitucions prevalen sobre els estatuts nacionals, les lleis, els decrets i les disposicions de govern (ordres ministerials i reglaments).

Els criteris de prelación de fonts que al meu entendre han de prevaler en deontologia periodística, tant en la general com en l'especial, són els d'atendre en primer lloc als codis, estatuts i reglaments professionals més propers i més específics i que, per completar-los o per omplir llacunes, es recorri a fonts directes (les reglamentades) d'àmbits progressivament més allunyats o més generals.

Aquesta norma de procediment cal aplicar-la amb el mateix criteri expansiu, des de la norma més propera fins a la més allunyada, tant en l'àmbit territorial,

com en l'àmbit de la matèria tractada (les diverses especialitzacions periodístiques), com en l'àmbit del marc instrumental (els diversos mitjans de comunicació o fonts estables, com són les agències de notícies i els gabinets de comunicació).

En l'àmbit territorial català, un cas general de problema deontològic imposa revisar successivament quines normes són aplicables segons aquest ordre de prelación: primer, el Codi deontològic dels periodistes de Catalunya, i després, de manera expansiva, el Codi deontològic de la Federación de Asociaciones de Periodistas de España; la Resolució 1003 sobre ètica del periodisme del Consell d'Europa; la Declaració de principis sobre la conducta dels periodistes de la Federació Internacional de Periodistes, i al final, els Principis Internacionals d'Ètica Professional del Periodisme de la UNESCO.

Pel que fa a l'àmbit de la matèria tractada, un cas relacionat amb el periodisme econòmic a Catalunya imposaria que, encapçalant l'ordre de prelación propi de l'àmbit territorial que he enumerat abans, hom atengués a la font directa específica: el Codi de conducta de l'Asociación de Periodistas de Información Económica (APIE).

De la mateixa manera, en l'àmbit del marc instrumental es pot posar com a exemple un cas de transgressió deontològica relacionada amb menors en una televisió espanyola. En aquesta situació cal atendre d'antuvi també a una norma específica: el Conveni sobre principis per a l'autoregulació de les cadenes de televisió en relació amb la infància i la joventut del Ministeri d'Educació i les cadenes de televisió.

En un cas que s'hagués esdevingut al diari *La Vanguardia*, l'ordre de prelación preceptiu per a l'aplicació de normes deontològiques situaria amb preferència davant del Codi del Col·legi de Periodistes de Catalunya les fonts reglamentades directes més properes a l'espai on s'ha produït el problema: l'Estatut de redacció de *La Vanguardia*, l'Estatut del defensor del lector del mateix diari i el llibre d'estil de la seva redacció.

La sistematització de la deontologia periodística requereix, tanmateix, altres intervencions dirigides a facilitar-ne la recerca acadèmica, l'ensenyament universitari i la seva aplicació professional al servei dels principis ètics que regulen la comunicació pública i de les valors que invoquen els documents reguladors de més abast internacional.

Bibliografia

ALSIUS, Salvador. *Ètica i periodisme*. Barcelona: Pòrtic, 1998.

AZNAR, Hugo. *Ètica y periodismo: Códigos, estatutos y otros documentos de autorregulación*. Barcelona: Paidós, 1999.

- AZNAR, Hugo. *Comunicación responsable: Deontología y autorregulación de los medios*. Barcelona: Ariel, 1999.
- BERTRAND, Claude-Jean. *La déontologie des médias*. París: PUF, 1997.
- BETTETINI, Gianfranco; FUMAGALLI, Armando. *Lo que queda de los medios: Ideas para una ética de la comunicación*. Pamplona: EUNSA, 2001.
- BONETE, E. *Éticas de la información y deontologías del periodismo*. Madrid: Tecnos, 1995.
- BRAJNOVIC, Luka. *Deontología periodística*. Pamplona: Universidad de Navarra, 1969.
- CARRILHO, Manuel Maria. *Rhétoriques de la modernité*. París: PUF, 1992.
- CASASÚS, Josep Maria. *Ideología y análisis de medios de comunicación*. Barcelona: Dopesa, 1972. [4a edició: Barcelona: CIMS, 1998]
- «Per una ètica integral del periodisme», *Foc Nou* [Barcelona], núm. 233-234 (setembre-octubre 1993), p. 4-6.
- «La formación de los periodistas como forjadores del uso ético de los medios de comunicación social». A: *Estudios de periodística*. Vol. 3. Pamplona: Sociedad Española de Periodística, 1994.
- «Crisis del concepto periodístico de “interés público”». A: *Estudios de periodística*. Vol. 4. Pontevedra: Sociedad Española de Periodística: Universidad de Vigo, 1996.
- «Periodisme i comunicació ètica». *Bioètica & Debat* [Sant Cugat del Vallès: Institut Borja de Bioètica], núm. 10 (octubre 1997), p. 1-5.
- «Compendi de coneixements teòrics». A: *Deontologia Periodística* [en línia]. Barcelona: Universitat Pompeu Fabra. Campus Global, 2010.
- COOPER, Thomas W. (dir.). *Communication Ethics and Global Change*. Nova York: Longman, 1989.
- CORNU, Daniel. *Éthique de l'information*. París: PUF, 1997.
- ELLIOT, Deni (dir.). *Responsible Journalism*. Beverly Hills, Califòrnia: Sage, 1986.
- EthicNet* [en línia]. Universitat de Tampere (Finlàndia). <<http://www.uta.fi/ethicnet/>>
- KNOWLTON, Steven; READER, Bill. *Moral Reasoning for Journalists*. Westport CT, EUA: Praeger, 2009.
- LAMBETH, Edmund B. *Periodismo comprometido: Un código de ética para la profesión*. Mèxic: Limusa, 1992.
- MARTÍNEZ ALBERTOS, José Luis. *La noticia y los comunicadores públicos*. Madrid: Pirámide, 1978.
- MERRILL, John C. *Media Ethics*. Nova York: St. Martin's Press, 1997.
- NORDENSTRENG, Kaarle. «Les nouvelles tendances de la théorie de la communication». *Communication et Langages*, núm. 28 (1976).
- PÉREZ FUENTES, Juan Carlos. *Ética periodística: Principios, códigos deontológicos y normas complementarias*. Leioa: Universidad del País Vasco. Servicio Editorial, 2004.
- PINTO DE OLIVEIRA, Carlos Josaphat. *Éthique de la communication sociale*. Friburg: Editions Universitaires Fribourg Suisse, 1987.
- STEPHENS, Mitchell. *A History of News*. Londres: Penguin Books, 1998.

- VÁZQUEZ, Francisco. *Ética y deontología de la información*. Madrid: Paraninfo, 1999.
- WATZLAWICK, Paul. *L'invention de la réalité: Contributions au constructivisme*. París: Seuil, 1988.
- WILLIAMS, Bernard. *Verdad y veracidad: Una aproximación genealógica*. Barcelona: Tusquets, 2006.

Notes

(1) Aquest article sobre resultats d'una recerca teòrica s'ha fet en el marc del projecte *Ética i excel·lència informativa: la deontologia periodística davant les expectatives de la ciutadania*, finançat pel MEC i amb el doctor Salvador Alsius com a investigador principal.

(2) Victoria CAMPS, pròleg a *Ética y periodismo*, Barcelona, Paidós, 1999, p. 16.

(3) JONCIÈRES, *Dictionnaire de la conversation et de la lecture*, París, Belin-Mandar, 1837.

(4) Pinto de Oliveira, qui va exercir de professor a l'Institut de Periodisme i de Comunicacions Socials de la Universitat de Friburg (Suïssa), esmenta el nord-americà John Merrill com a representant actual d'aquest corrent liberal. Diu Pinto de Oliveira que «la filosofia de l'autonomia periodística» d'aquest autor és propera al pensament de Friedrich August von Hayek i de John Rawls, els quals tracten d'exposar i de justificar els fonaments doctrinals del liberalisme econòmic i polític.

(5) ALSIUS, 1998, p. 172 i PINTO DE OLIVEIRA, 1987, p. 16.

(6) ALSIUS, 1998, p. 172.

(7) PINTO DE OLIVEIRA, 1987, p. 18.

(8) PINTO DE OLIVEIRA, 1987, p. 21.

(9) PINTO DE OLIVEIRA, 1987, p. 21.

(10) Hom pot consultar aquests documents a Hugo AZNAR, *Ética y periodismo*, Barcelona, Paidós, 1999.

(11) Altres autors anomenen el concepte *veritat informativa* amb altres locucions com: *veritat funcional*, *veritat material*, *veritat convencional* o *veritat probabilística* (Aguado sobre HACKING, *Representar e intervenir*, Barcelona, Paidós, 1996). Considero que es pot anomenar també *veritat virtual*.

(12) Mitchell STEPHENS, *A History of News*, Londres, Penguin Books, 1988.

(13) STEPHENS, *A History of News*.

(14) Tobies PEUCER, «Sobre els relats periodístics», *Periodística* (Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. Societat Catalana de Comunicació), núm. 3 (1990), p. 38-39.

(15) ARISTÒTIL, *Ètica nicomaquea*, vol. 1, Barcelona, Fundació Bernat Metge, 1995, p. 295-298.

(16) Un panorama molt esclaridor d'aquest debat es reflecteix en un número de la revista *Anàlisi* intitulat *Comunicació periodística: un canvi de paradigma?*, *Anàlisi* (Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona. Departament de Periodisme i de Ciències de la Comunicació), núm. 28 (2002).

Sobre el significat i l'abast del constructivisme radical aplicat als estudis sobre la realitat, vegeu l'obra dirigida per Paul WATZLAWICK, *L'invention de la réalité: Contributions au constructivisme*, París, Seuil, 1988.

(17) Manuel Maria CARRILHO, *Rhétoriques de la modernité*, París, PUF, 1992, p. 99.

(18) Claude-Jean BERTRAND, *La déontologie des médias*, París, PUF, 1997, p. 61.

(19) Claude-Jean BERTRAND, *La déontologie des médias*, p. 61.

(20) Kaarle NORDENSTRENG, «Les nouvelles tendances de la théorie de la communication», *Communication et Langages*, núm. 28 (1976).

(21) José Luis MARTÍNEZ ALBERTOS, *La noticia y los comunicadores públicos*, Madrid, Pirámide, 1978.

Dades de l'autor

Josep Maria Casasús i Guri (1944), periodista i catedràtic d'universitat, és doctor en ciències de la informació i degà de la Facultat de Comunicació de la Universitat Pompeu Fabra. Fou president de la Societat Catalana de Comunicació i de la Sociedad Española de Periodística, i primer degà de periodisme a la Universitat Pompeu Fabra. És membre numerari de l'Institut d'Estudis Catalans.